

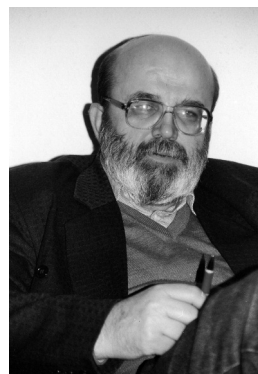
TÓTH LÁSZLÓ

Közelkép Gál Sándorról

Márkus Béla monográfiája

A Magyar Művészeti Akadémia három-négy éve indította el *Közelképek* című írói monográfiásorozatát, melynek két, közelmúltban megjelent kötete is a szlovákiai magyar irodalom egy-egy, Magyarországon is, összmagyar viszonylatban is reprezentáns – Dobos László, Tózsér Árpád, Duba Gyula és Cselényi László mellett –, kiemelkedő alkotójának az életművét dolgozza fel: Márkus Béla a József Attila-díjas Gál Sándorét, Elek Tibor pedig a Kossuth-díjas Grendel Lajosét. Mind Márkus, mind Elek napjaink azon egyre fogyatkozó magyar irodalomtörténészei, -kritikusai közé tartoznak, akik irodalmi irányzatoktól és csoportosulásoktól, ideológiai elköteleződésektől és csoportérdek-befolyásoktól függetlenül a legalaposabb és legszélesebb áttekintéssel bírnak a kortárs magyar irodalom egyeteméről, befogva annak legszélesebb horizontját, így a határon túli magyar írók munkáit, munkásságát is. Ezt bizonyítják egyfelől Márkus eddigi tanulmánykötetei és Sarkadi Imréről, Ágh Istvánról szóló pályaképei, valamint az erdélyi Kányádi Sándor- és Szilágyi István életművének recepciójából készült válogatásai mellett a szlovákiai Dobos Lászlóról, Duba Gyuláról és legutóbb Gál Sándorról írt monográfiái, másfelől pedig Elek Tibor tanulmánykötetei – egyik könyvének alcímével – a „darabokra szaggatott magyar irodalomról”, valamint Gion Nándor-, Székely János- és Markó Béla-, most pedig Grendel Lajos-monográfiája is. Mellesleg tünetértékűnek fogható fel – bár ennek előnyeit, pozitív vonatkozásait is látni kell –, hogy az elmúlt évtizedek (cseh)szlovákiai magyar íróiról szóló eddigi összefoglalók szerzői kevés kivétellel magyarországi irodalomtörténészek voltak (Pécsi Györgyi, Szirák Péter, Márkus Béla, Elek Tibor, Filep Tamás Gusztáv, Vilcsek Béla, Kovács Győző s mások, hozzájuk véve Görömbei András 1980-as áttekintő irodalomtörténetét is, melynek ez idáig még szintén nem igazán akadt sem párja, sem folytatása).

Gál Sándor még az 1950-es évek második felében kezdett publikálni, és könyvei az 1960-as évek derekától jelennek meg (bemutató verseskötete, az *Arc nélküli szobrok* 1964-ben látott napvilágot), s azóta a magyar irodalom egyik, terjedelmében is tekintélyes és műfaji sokszínűségében és rétegzettségében is a leggazdagabbak közé tartozó életművét hozta létre. Szinte alig akad műfaj – a költésztől a kis- és nagyepikán, a gyermekirodalmon, a színműveken és hangjátékokon, valamint az irodalmi publicisztika különböző változatain keresztül a szociográfiáig, a második világháború utáni csehszlovákiai magyarság széles körű társadalomrajzáig, illetve történetének dokumentálásáig –, melyekben ne próbálta volna ki magát. Széles

körü és sokfelé ágazó munkásságának – nem kevesebb, mint hetven könyve jelent meg, egybegyűjtött munkáinak kiadásában az AB-ART kiadó a tizenötödik (!) kötetnél tart – már a pusztta áttekintése, számbavétele, egybefogása sem egyszerű feladat, amire, gondolom, az életmű terjedelme miatt sem vállalkozott eddig senki. Márkus Béla nagy érdeme az a merészség, mellyel nekifogott, hogy rendet vágjon ebben a sokfelé ágazó és kiterjedt életműben, s olyan keretet, illetve szerkezetet talált monográfiájához, mely az olvasó tájékozódását, eligazodását is megkönnyíti Gál sokrétű, és legkevésbé sem egységes – esztétikai szempontból is hullámzó színvonalú – szövegüniverzumában. A Széchenyi-díjas irodalomtörténész, aki már régóta figyelemmel követi Gál pályájának alakulását, már öt esztendővel ezelőtt azzal zárta az író hetvenötödik születésnapjára írt életút-összegzését, hogy bőven itt lenne az ideje egy róla szóló monográfiának, mellyel most, öt évvel később, Gál közelmúlt-béli nyolcvanadik születésnapjára maga állt elő.

Márkus, mint említettem, azon legolvasottabb és legnyitottabb, széles látókörű, szigorú értékrendű irodalomtudósaink egyike, akik nem zárkóznak be egyetlen irodalomszemlélet, egyetlen látószög vagy irodalomtudományi megközelítésmód s egyetlen kánon cellájába, s akiknek munkásságában nem az ítéletre és ítéltetésre, hanem a megértésre és az értelmezésre, a recepcióösszegzésre és folyamatelmzésre esik a hangsúly, miközben a lehető legszélesebb forrásanyagra támaszkodik (s olykor még a tárgyával kapcsolatos legmellékesebb megnyilatkozás is jelentéssel bír számára). Így mostani monográfiájának is jelentős érdeme, hogy úgy tekinti át Gál Sándor munkásságát, hogy közben alapos helyzetképet ad egyes művei fogadtatástörténetéről, recepciójáról is. Ami már önmagában sem lehetett könnyű feladat, hiszen költőnk, írónk műveit a kezdetektől egészen a 2000-es évek elejéig számottevő kritikai visszhang kísérte, márpedig a monográfus – hivatkozásai, illetve kötetvégi szakirodalmi tájékoztatója alapján – ezek szinte mindegyikét ismeri (még a legjelentéktelenebbeket is), ami rendkívüli alaposságára, példaszerűen körültekintő elemzői hozzáállására vall. A legkevésbé sem az ő hibája, hogy Gál utóbbi egy-másfél évtizedben megjelent munkái szemrevételezésénél már kényszerűen fel kell hagynia a recepciótörténettel (s emiatt munkamódszerén is némileg változtatnia kell), ugyanis azok – egy-két kivételtől eltekintve – szinte teljes egészében reflektálatlanok, visszhangtalanok maradtak, ami viszont már a magyar irodalmi és kritikai életben az utóbbi évtizedekben végbement strukturális és felfogásbeli változásokra utal, s annak vélhető anomáliáit és tévutait, stratégiát is minősíti. Márkus munkája ezért ilyen értelemben is hézagpótló mű, mely legalább részben pótol(hat)ja Gál alkotói pályája utolsó szakaszának elmaradt értékelését és segít(het)i ez időben született műveinek kanonizálását is. Hiszen különösen érthetetlen és megmagyarázhatatlan, ahogyan mára Gál az ez időben végbement nemzedék-, szemlélet-, értékhorizont-, valamint ízlésváltás – vagy, a monográfus találó szavával: paradigma(vissza)váltás – következtében a szlovákiai magyar irodalomból *kiiródott*. (Jellemző például, hogy ez időbeni gyér recepciója szinte kivétel nélkül magyarországi szerzők nevéhez, illetve magyarországi lapokhoz és folyóiratokhoz köthető.) Mi sem természetesebb hát, ha bevezetőjében maga Márkus is elsősorban Gál recepciójának e kettősségével vet számot, tény- és kényszerűen állapítva meg, hogy „az életműnek nincs olyan metszete, szelete, kezdve a lírától a prózán át a publicisztikáig, amelyik ez időtől az aktív recepció tárgya, részese” lett volna, hozzátéve, jogosan, hogy „aligha van még egy kortárs alkotó, akinek »szövegei« annyira »reflektálatlanul« maradtak volna, mint az övéi”. Pedig az író alkotói vénája a rendszerváltást követően sem apadt el, sőt könyvei, ha lehet, még a korábbinál is szaporábban sorjáztak, közöttük számos nem kevésbé fontos és súlyos tartalommal és értékkel, mint 1989-et megelőzően, noha, könnyebb kézzel megírtak is akadnak köztük, bár ilyeneket korábbi művei

között is lehetett találni. (Figyelemre méltó például, hogy míg Gálnak az első könyve 1964-es megjelenése és 1989 között eltelt negyedszázad alatt huszonegy kötete látott napvilágot, addig a következő negyedszázadban – 2014-ig – ennek több mint a duplája: összesen 47!, ami még akkor is sokatmondó, ha ezek egy részét az összegzések, válogatások teszik ki.) S végső soron az életmű recepciójának e kettősségére vezethető vissza, mint már utaltam rá, Márkus könyvének – megközelítés- és tárgyalásmódjában is – kettős jellege is: míg monográfiájának első részében elsősorban a Gál Sándor-i életmű befogadás- és hatástörténetét összegzi, addig 1989 utáni könyvei esetében „kötetről kötetre haladva” – számba vételüket, „egyszerű befogadásukat” segítve –recenziószerűen ismerteti azokat. Nagy erénye viszont, hogy érték szempontjait s elemző figyelmét tekintve mindvégig következetes és egységes marad. Ugyanis változatlanul világos számára, hogy Gál életművének értékei, kanonizációjuk elmaradása ellenére – mind a líra, mind a kispika, mind a gyermekirodalom, mind pedig az irodalmi publicisztika és szociográfia terén – összmagyar viszonylatban is számottevők. Ha végigtekintünk írónk életművén, máig érvényesnek gondoljuk rá Tózsér Árpád fél évszázaddal ezelőtti megállapítását, amikor költőnket legfőképpen „sajátos időélményével”, „időanyagúságával” jellemezte, „legjobb versei »hőseként«” pedig az időt nevezte meg. S gyakorlatilag ez az erendő időbe-ágyazottság és az abból való kiszakadás vágya, a kettő szüntelen egymásnak feszülése Gál egész pályájára, életművére máig érvényes maradt. Amit maga Márkus sem felejt el aláhúzni azzal, hogy Gál pályája „vezérlő gondolatának” minősíti Tózsér megállapítását, hangsúlyozva, hogy írónk életművében „a tárgyak s a [...] természeti jelenségek az »időteremtés« szerepét töltik be”. (De másutt is „az idő mitikus kiterjesztéséről”, illetve „a konkrét valóságérzet”, a konkrét valóságérzékelés „metafizikai síkra” történő átemeléséről, az úgymond „történelmi emlékezetű idő egyetemessé tágításáról” beszél.) S tulajdonképpen ez idő-tényező – az idő megragadásának, rögzítésének ez az eltökélt szándéka mint írói plánum – mentén értelmezhetők Gál pályájának csúcspontjai és mélypontjai is. Gondolati síkon ezzel küzd a költő és a prózaíró egyaránt, s erre sarkallja, s nem ritkán a benne élő publicista tudatát kitöltő krónikásszerep is. Ugyanis míg a „mindent megragadni, dokumentálni, rögzíteni, rekonstruálni a múlt időből” készítése örökös sietségre sarkallja, felületességre (is) csábítja, a metafizikailag felfogott és értelmezett idő ezzel szemben a mérhetetlen távolságokat és magasságokat vetíti elé. S tulajdonképpen ezt a kettősséget, végletességet tükrözik írónk könyvei, művei is; „érték-szint-ingadozásai” az időkezelésnek e kettős voltából, abból az idő-csapdából adódnak, melyet Gál esetenként képtelen kikerülni.

Könyvében Márkus nem sokat törődik írónk életútjával, nem sokat pepecsel alanya életrajzával. Ehelyett azt – helyesen – a művei, illetve recepciójuk elemzésével, értékelésével *írja meg*. Mert, véli, helyesen, mi másból teljesebben ki leginkább az író életének, pályájának rajza, mint életműve egyes darabjainak sorra vételéből. Márkus mindvégig igyekszik a legtárgyilagosabban szemlélni monográfiája alanyát és annak életművét, néhol szelíd, néhol pedig szarkazmusig elmerészkedő iróniával (is) nyilatkozva művei színvonalbeli hullámvásáraitól. Azaz többször is bírálattal kell illesznie Gál egy-egy teljesítményét, el-ellankadó minőségigényét (mondjuk az „egészében feledhető kisregény”-hez vagy a „részleteiben feledhető verseskönyv”-höz hasonló minősítéseivel, esetleg az életmű belső ellentmondásainak a „lírikusnak igyekezett modernnek lenni, mindenestül, teoretikusként, kritikusként mindinkább maradi lett”-féle feltárásával, netán a „lírikus bravúrja” és a „prózaíró kudarca”-féle párhuzamokkal, szembeállításokkal, de kemény szavakkal szól Gál irodalmi publicisztikájának, vitairásainak „tapintatlanságra”, „kíméletlenségre”, „előítéletességre” stb. valló kitételeiről is). Mindezzel azt célozva, hogy *kiemelése*

– az életmű kimagasló értékeit számba vevő elemzései – ezzel is hitelesebbeknek, indokoltabbnak tűnjenek. Viszont ha szükségét érzi – s nem ritkán érzi így – a recepciókritikától sem riad vissza, és Gál recenzióival, kritikusaival, értelmezőivel sem ódzkodik vitába szállni (történetesen, amikor a Gál-versek whitmani ihletésére utaló Tózsér Árpáddal szemben azok Saint-John Perse-i ösztönzését emeli ki). Azaz Márkus nemcsak az életművet, hanem annak recepcióját is hitelesen és körültekintően értékeli, ahhoz is hozzáfűzi a maga észrevételeit, magyarázatait; azok összefüggésrendszerében és társadalmi-irodalmi háttére előtt is láttatva így Gál egy-egy művét, kísérletét, törekvését. Mű- és recepcióértelmezései, vers- és prózaelemzései mindeközben általában pontosak, kimerítőek, s ami nem mellékes, „körültekintően érzékenyek” (ő jellemezte így Kartal Zsuzsa egyik Gál-recenzióját), s ahol lehet, példaszerűen kerül a szakzsargon, élvezetes, eleven nyelven, élményszerűen ír a legösszetettebb irodalom- és/vagy esztétikatudományi kérdésekről is. Könyve így – nem mellékesen – szép- és esszéírói erőnyeit is sűrűn meg-megcsillantja. Különösen kiemelkedő, mintaszerű fejezetei a könyvnek e tekintetben a Gál *Mesét mondok, valóságot vagy Az Éden és Golgota között* című kötetéről írt fejezetei, illetve *A szürke ló* széles körű (háttér-)elemzése, konntextuskeresése is telitalálat, mely mellesleg a monográfus meseelméletben való jártasságát is fényesen igazolja. Miként telitalálat az is, amikor Gál költészetének *négy fordulatát* különbözteti meg: kezdve a pályaindító „objektív-tárgyas személytelen lírától” a későbbi „metaforikus-vallomásos”, „személyességében közösségi képviselőt”, „történelmi-társadalmi gondokat megszólaltató” versekig, majd „az egyén magántermészetű bajait, betegségét” közlő, „elmúlásérzetét kifejező” opusokon át az utolsó szakasz „mindenségverseivel” pedig a „tárgyas, fogalmi lírához” való visszatéréséig. Márkus szavaival: „A kezdetektől, a természeti lét ontológiai jellegű vizsgálatától az élet antropológiai értelmét kereső szakaszok után a mindenség-létezés, teremtés és pusztítás ontológiájához.” Mindeközben – s ebből is kitetszőn – páratlanul nagy értelmezői/értelmezési terekben mozog, kiterjedt apparátust mozgósít, asszociációs bázisa – gazdag irodalom-, társadalom- és művelődés-, valamint bölcséletörténeti anyagra épülve – szinte az emberi művelődés egészét befogja, hivatkozásai rendkívüli olvasottságát tanúsítják, s az olyan összefüggések és párhuzamok sem kerülnek el a figyelmét, melyek mellett mindenki más szó nélkül menne el. Így például *A rák évada*, illetve Gál betegsége tárgyalásának hivatkozásaiból az is egyértelmű, hogy Márkus kortárs irodalmunk idevonatkozó műveinek szinte mindegyikét ismeri, és nem okoz számára gondot, hogy írónk e kötetét azok összefüggésrendszerébe is behelyezze. De általában sem mulasztja el azon magyar(országi) és világirodalmi párhuzamok felvázolását, melyek befolyásolhatták (befolyásolták) Gál költészetének és novellisztikájának kibontakozását, illetve melyek hátteret festve mögéjük, hozzájárulnak művei tágabb keretek közti értelmezéséhez, megértéséhez is.

Egészében Gál Sándor-monográfiájával Márkus Béla sikerrel kísértette meg a lehetlent: értelmezői csapásokat vágni írónk terjedelmes életművének bozótosában. Teljességgel érthető, ha ezernyi adata, hivatkozása közé egy-egy apró pontatlanság is becsúszott (pl. Miroslav Holub *Anjél na kolečkách* című, nevezetes 1965-ös amerikai úti-esszéje *Golyócsapágyas angyalok* címen ismert Tóth Tibor remek magyar fordításában, elnézendő adattévesztése, hogy *A szürke ló* szövegének kiadását is a Madáchnak tulajdonítja, noha az a pozsonyi színműkiadó, a LITA gondozásában látott napvilágot; s nagyobb gondossággal a cseh és a szlovák személynevek hibátlan – hibátlan mellékjelezésű – írására is ügyelni lehetett volna). Néha Gál egyik-másik műve keletkezéstörténetének a legapróbb részletekre is kiterjedő, legláthatatlanabb összefüggéseket is figyelembe vevő briliáns feltárása, Márkus oknyomozói lendülete és lelkesültsége pedig helyenként akár már –

noha rendkívül élvezetes – túlzásnak is vehető. Az ún. „titoknovellák” közé sorolt *Visszafelé* elemzésénél pedig annak „vadember-történetként” való értelmezése mellett (vagy helyett?) talán az opus parabolisztikus jellegére is nagyobb figyelmet lehetett volna fordítani. Mindezek azonban olyan szeplők, melyek – ha lehet így mondani – nem csúfítják el a menyasszony arcát, hanem még inkább kiemelik annak vonzó vonásait.

És semmiben sem homályosítják el monográfusunk ezúttal is teljes spektrumukban megmutatkozó irodalomtörténeti erényeit, aki – a közvetlenül ezt megelőző Ágh István-pályaképehez hasonlóan – Gál Sándor-monográfiájával is olyan hézagpótló és régóta nélkülözött összefoglalót tett az asztalunkra, amely az elmúlt fél évszázad egyik, csúcsaiban jelentős eredményeket hozó életművének megismerését és megértését, magyar irodalmi – s nem utolsósorban kisebbségtörténeti – folyamatainak tisztázását szolgálja. Így recenzens is nyugodt lélekkel csatlakozhat Márkus Gálnak „figyelmes olvasókat” kívánó óhajához, azzal, hogy ugyanilyen figyelmes olvasókat kíván írónk monográfiájának is, akik jelen művében bizvást lelhetik meg Gál Sándor életművének megismerésére és jobb megértésére vezérlő kalauzusként.

Fa-tartó (*sorbus aucuparia*),
installáció, Pulzus Alkotótábor,
Székelyudvarhely, 2015.
Fotó: Szigeti Gábor Csongor

